

справах про масові заворушення під час проведення спортивних заходів є й те, що після такого роду заворушень може виникнути необхідність проведення кількох видів слідчого огляду: огляд місця події; зовнішній огляд трупа на місці його виявлення; огляд ділянок місцевості та приміщень, котрі не є місцем події тощо. Огляд трупів, які підлягають огляду в справах цієї категорії, а також огляд зброї, автомобіля та інших об'єктів має свої особливості й заслуговує на окреме дослідження.

На закінчення зауважимо, що перелік наведених особливостей не є вичерпним. Тому нами планується подальша робота над визначенням тактичних і практичних особливостей проведення слідчого огляду в справах про масові заворушення під час проведення спортивних заходів, що дозволить не тільки з'ясувати сутність таких особливостей, але й сприятиме підвищенню ефективності та якості розслідування злочинів аналізованої категорії.

Література

1. Маляренко В. Т. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка]. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Форум, 2004. – 493 с.
2. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шалдирван Павло Валерійович. – К., 2005. – 210 с.
3. Поліщук В. Г. Адміністративно-правове регулювання та практика проведення масових заходів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Поліщук Віктор Григорович. – Запоріжжя, 1999. – 213 с.
4. Шалдирван П. В. Особливості початкового етапу розслідування масових заворушень / П. В. Шалдирван // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – № 21 (ч. 1). – С. 92–98.

Надійшла до редколегії 12.11.2009

Анотації

Проаналізовано особливості тактики огляду місця події у справах про масові заворушення під час проведення спортивних заходів. Розглянуто окремі особливості практичного здійснення огляду місця події та інших видів слідчого огляду в справах аналізованої категорії.

Проанализированы особенности осмотра места происшествия по делам о массовых беспорядках во время проведения спортивных мероприятий. Рассмотрены отдельные особенности практического осуществления осмотра места происшествия и других видов следственного осмотра по делам анализируемой категории.

Peculiarities of crime scene search in riot cases during sport events are analyzed. Some peculiarities of realization crime scene search and other species of investigative search in cases of analyzed category are researched.

УДК 343.98

Д. А. САФОНОВ,

*викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАРУГИ НАД МОГИЛОЮ

Останнім часом органи внутрішніх справ дедалі частіше виявляють злочини, передбачені ст. 297 Кримінального кодексу (далі – КК) України «Наруга над могилою». У зв'язку з цим слідчі підрозділи відчують потребу у відповідній методиці розслідування, в основі якої лежить формування криміналістичної характеристики злочинів даного виду.

В основу даної статті покладено аналіз слідчої судової практики у кримінальних справах за ст. 297 КК України, що розслідувалися органами внутрішніх справ у 2001–2008 рр. і розглядалися судами Харківської, Луганської, Запорі-

зької, Кіровоградської та інших областей¹. Це дало можливість, по-перше, зробити висновок про поширеність цього виду злочину та тенденції його зростання, по-друге, дозволило виявити особливості криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із наругою над могилою. Крім того, під час провадження досудового слідства в даних кримінальних справах слідчі нерідко стикалися з певними труднощами, які були обумовлені недостатніми знаннями про механізм вчинення злочину,

¹ Всього було вивчено 112 кримінальних справ, порушених за ст. 297 КК України.

що в свою чергу впливало на повноту проведення розслідування.

Слід погодитися з думкою А. В. Старушкевича про те, що однією з причин неефективної боротьби з окремими видами злочинів є недостатнє дослідження криміналістичного аспекту пошуково-пізнавальної діяльності, зокрема встановлення осіб, які вчинили злочини в умовах неочевидності. Слідчі одночасно відмічають, що наявні в їх розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вміщують у достатньому обсязі інформацію, яка необхідна для їх практичної діяльності [1, с. 2–3]. Слід зазначити, що криміналістична характеристика злочинів певного виду повинна містити інформацію, яка відображає реальну картину механізму вчинення цих злочинів.

До основних елементів криміналістичної характеристика злочину, пов'язаного з наругою над могилою, слід віднести: 1) предмет злочинного посягання; 2) особу злочинця; 3) спосіб учинення злочину в його широкому розумінні; 4) типові сліди злочину.

Предметом злочину, передбаченого статтею 297 КК України, є могила, склеп та інше місце поховання. Відповідно предмети злочинного посягання умовно можна розподілити на дві групи:

1) предмети, поховані безпосередньо в могилі, а саме: тіло (останки, прах) померлого, одяг або коштовності при ньому, труна або урна з прахом померлого;

2) предмети, що знаходяться над місцем поховання. До них належать:

– кладовищенські споруди (склеп, пам'ятник);

– окремі елементи (меморіальна плита, постамент, обеліск, таблички із зображенням на меморіальній плиті, огорожа);

– предмети облаштування місця відпочинку (стіл, стільці тощо). До цієї групи слід віднести також саджанці кущів або дерев та інший реквізит.

Слід зазначити, що предмет злочинного посягання взаємопов'язаний зі способом та обстановкою вчинення злочину, слідами злочину та особою злочинця.

Обстановка вчинення злочину. Типовим місцем здійснення наруги над могилою є територія кладовища, безпосереднім – ділянка місця поховання, межі якої визначені огорожею, а в разі її відсутності встановлюються габаритами розташування могильної плити або рельєфом насипу.

До загальних особливостей місця вчинення

такого виду злочину належать: 1) вільний доступ до предметів посягання; 2) відсутність постійного скупчення осіб, які відвідують місце поховання. Це, у свою чергу, позначається на умовах, що сприяють скоєнню злочину, а саме: відсутність у більшості випадків на території цвинтаря охорони, свідків та очевидців; наявність часу для визначення особою об'єкта злочинного посягання, проведення необхідних дій та можливість без перешкод покинути місце злочину.

Час здійснення наруги над могилою коливається переважно з 5 до 11 години. Переважна кількість учинених у першій половині дня злочинів обумовлена такими причинами: 1) бажанням особи в цей же день збути викрадене майно; 2) режимом роботи пунктів металоприйому; 3) можливістю реалізації предметів пересічним особам; 4) здатність використати кошти від реалізації майна для особистих потреб.

У нічний час злочини вчиняються приблизно з 20 до 23 години. Проаналізувавши матеріали слідчої практики, було виявлено, що злочини, скоєні в такий час, мали ознаки підготовки. Насамперед, це: а) значна відстань між могилами, де були викрадені металеві предмети; б) наявність місця попередньої схованки майна за територією цвинтаря; в) заходи з надання викраденим предметам вигляду металевого лому господарського призначення; г) реалізація викрадених предметів наступного дня.

Особа злочинця. Можна виділити дві групи осіб, які вчиняють даний вид злочину: 1) особи, які мають корисливі мотиви; 2) особи, що вчиняють наругу над могилою з хуліганських, релігійних або інших спонукань.

До першої групи належать особи, які діють виключно з корисливих мотивів, і їх основною метою є заволодіння предметами, що знаходяться в місці поховання або над ним. Указана група вчиняла цей злочин у 95 % досліджуваних кримінальних справ. У багатьох випадках це особи з середньою освітою, які:

– не мають постійного місця роботи;

– були раніше засуджені за вчинення аналогічних або корисливих злочинів та ведуть паразитичний образ життя, вживають спиртні напої.

Основна діяльність наведеного кола осіб обмежується переважно збиранням предметів, виготовлених із чорних або кольорових металів. Надалі здійснюється їх продаж у пункти прийому металобрухту або населенню. У процесі дослідження кримінальних справ було встановлено, що значна кількість злочинів

вчинялася особами, які проживали в населеному пункті неподалік від місця розташування території поховання.

Наруги над могилами вчинялися однією або двома особами за попередньою змовою. Кількість злочинців була зумовлена особливостями й кількістю предметів викрадення та фізичними можливостями осіб. Зокрема, слід відзначити категорію осіб, які систематично зловживали спиртними напоями та не мали постійного місця проживання. Найчастіше вони вчиняли протиправні дії в складі групи. По-перше, це пояснювалося спільною метою осіб, по-друге, значно полегшувало вилучення важких предметів з місць поховання, їх перенесення та збут.

Наступною особливістю особи злочинця є його бажання реалізувати у максимально короткий період часу незаконно здобуті предмети під виглядом металобрухту. До основних місць збуту можна віднести легальні та нелегальні пункти прийому металобрухту, збут окремим громадянам. Виконання таких дій надалі стимулювало повторне вчинення злочинів, передбачених ст. 297 КК України.

У деяких випадках даний вид злочину вчиняли особи, на яких було покладено обов'язок з охорони та санітарного підтримання стану кладовища і місць поховання. Такі особи мали необхідні дані про наявність на кладовищі місць поховання, що були обладнані металевими огорожами, залізобетонними меморіальними плитами та іншими предметами, виробленими з чорних або кольорових металів, а також знали, які з місць поховання тривалий час не відвідувалися родичами похованих.

До другої групи належать особи, які вчиняють наругу над могилою з інших (некорисливих) мотивів. Їх можна розподілити на три підгрупи: а) особи, що вчиняють наругу на місцях поховання з хуліганських мотивів (3 %); б) особи (переважно неповнолітні), які здійснюють наругу через свої релігійні, расові, політичні переконання (наприклад скінхеда, панки) (0,9 %); в) особи, що проводять обряди, ритуальні дії, пов'язані з наругою над могилою (наприклад сатаністи, готи) (1,1 %).

Вік осіб, що скоюють хуліганські дії, переважно становить від 16 до 25 років. Наруга над могилою вчиняється в основному групою більше трьох осіб. У більшості випадків такі дії пов'язані з уживанням спиртних напоїв; унаслідок цього вони мають задум раптового характеру. Зазвичай мотивація таких осіб скерована на привертання уваги однолітків, свого самоствердження серед оточення або помсту.

Якщо наругу над могилою вчиняють особи, які сповідують нетрадиційні релігії або мають неонацистські переконання, характер і мета скоєння злочину є специфічними. На це, в першу чергу, вказує обстановка місця події та утворені на об'єктах наруги сліди. Їм властиві ознаки расового або релігійного протистояння; вони найчастіше відображаються на місці наруги у вигляді фашистської свастики, ганебних написів, що принижують певні релігійні конфесії тощо. Більшість таких осіб має специфічну зовнішність і певну атрибутику, яка відображає їх спосіб життя та соціальні вподобання.

Тому отримані результати в ході проведення огляду місця події, а саме: дослідження специфічних зображень, написів на пам'ятниках, слідів виконання релігійних обрядів, отримана по них інформація оперативно-розшукового характеру – є підґрунтям для висування версії про певну категорію осіб та мотиви вчинення злочину, передбаченого ст. 297 КК України.

Способи вчинення злочину. До найбільш поширених способів наруги над могилою слід віднести:

1. Самовільне використання або заволодіння предметами, що знаходяться на місці поховання.

Вони поділяються на дві підгрупи:

- 1) без пошкодження меморіальної споруди;
- 2) з пошкодженням або руйнуванням меморіальної споруди.

До першої підгрупи способів належать способи заволодіння предметами без пошкодження меморіальної споруди. Це таємне викрадення цілого предмета, що знаходиться на ділянці поховання, або його частин, що не призводить до його пошкодження або руйнування. До них належать: 1) *зняття* огорожі з місця поховання, зняття хвіртки, вилучення труб, швелерів, постаментів могили; 2) *розкопування* металічної основи каркаса, стола, стільців, саджанців дерев або кущів; 3) *демонтаж* інформаційних табличок з меморіальних плит, частин металевих реквізиту, надгробків, стел.

До другої підгрупи слід віднести викрадення предметів унаслідок самовільного пошкодження, руйнування кладовищенських споруд та могил. Цей спосіб застосовується злочинцем у тих випадках, коли предмети, які знаходяться на місці поховання, становлять цілу або монолітну конструкцію, наприклад: металеві предмети (стела, хрест, інформаційна табличка, пам'ятник), вбудовані у меморіальну

плиту, надгробок, зацементований металевий стіл, елементи фігурної ковки тощо. Сутність цього способу – навмисне фізичне руйнування або пошкодження монолітного об'єкта і його частин з метою отримання можливості вилучення тих предметів, що становлять інтерес.

У більшості досліджуваних кримінальних справах способи вчинення злочину не мали стадії підготовки, адже задум його скоєння виникав у особи раптово. Закономірною ознакою механізму таких злочинів було: а) вчинення їх без застосування технічних засобів та інструментів, про що свідчить характер залишених слідів; б) незначний період часу, необхідний для збуту предметів та отримання грошей.

В інших досліджуваних кримінальних справах стадія підготовки до вчинення злочину характеризувалася: а) пошуком та визначенням місця злочинного посягання; б) підготовкою знаряддя або засобу вчинення злочину (автотранспортний засіб, велосипед); в) наданням предметам вигляду металобрухту; г) визначенням попереднього місця схованки предметів з метою їх транспортування та збуту.

2. *Навмисне пошкодження, розкопування, руйнування кладовищенських споруд, самовільне утворення надписів, малюнків, символів або інших зображень на намогильних спорудах, склепах, урнах із прахом, могилах чи інших місцях поховання.*

Основні способи поділяються на прості та спеціальні. До простих способів належать порушення первинного стану об'єктів у межах могили, часткове її пошкодження або знищення в кількості не більше п'яти місць поховання, розташованих поряд. При цьому знаряддя, як правило, злочинцем не використовувались, тому на місці можна було виявити лише сліди пальців або взуття особи та сліди інших предметів (пляшки, палиці тощо).

До спеціальних способів належать дії, що відбивають певну інформацію, відображену в наслідках таких дій. Наслідки такої протизаконної діяльності мають більш цинічний та зухвалий контекст – неповагу до суспільства (наприклад розкопування могил, глуmlinня над тілом померлого, перевертання хрестів, проведення ритуалів жертвопринесення, нанесення на пам'ятник ганебних зображень, написів тощо). Такому різновиду злочинів притаманна численність випадків, тобто п'ять і більше місць поховання на одній ділянці кладовища піддаються нарузі. Також місця поховання, щодо яких учиняються подібні дії, обираються з метою демонстрації особою зневажливого ставлення до місця поховання,

суспільних або релігійних принципів і традицій. Це стосується території цвинтаря, де знаходяться тільки могили осіб певної релігійної конфесії (християнство, іслам, іудаїзм тощо).

В окремих випадках на пам'ятниках були виявлен образливі надписи, графічні зображення та інші види забруднень. Характер утворення слідів таких дій дає підстави висувати версії про приблизний вік особи, її соціальні та релігійні вподобання, ступінь розумової діяльності та грамотності.

Типові сліди. Типовими слідами, які можна виявити на місці наруги над могилою, є: 1) сліди людини; 2) сліди відображення, залишені знаряддями злочину або колісними засобами; 3) сліди предметів та речовин.

Сліди рук особи в більшості випадках залишаються на об'єктах могильної споруди, що піддавалася дії її фізичної сили з метою вилучення металевих предметів у місцях розкопування. До загальних механізмів їх утворення належать сліди від захвату або прямолінійного штовхання предметів. Це може бути положення пальців рук при захваті та піднятті надгробної плити для вивільнення опорної балки, положення ладанної частини внаслідок штовхання обеліска для зрушення з постаменту.

Сліди взуття утворюються на місці вчинення злочину й особливо помітні на місці розкопування та на вологому ґрунті. За слідами взуття можна встановити напрямок руху до місця вчинення наруги, його характерні особливості, кількісний склад осіб. Про наявність співучасників свідчить утворення інших за формою та розмірами слідів взуття, що знаходяться на короткій відстані один від одного та скеровані в один бік. При хуліганських діях сліди взуття, що здебільшого виявляються на лицьовій поверхні пам'ятників, відображаються найбільш чітко з каблучної частини протектора взуття, що відповідає механізму завдання удару.

Сліди пошкодження, демонтування, руйнування могил, меморіальних плит, пам'ятників, місць, обладнаних для відпочинку, вказують на послідовність та спосіб виконання дій, мету злочинної діяльності. Наприклад, сліди порушення конструкції пам'ятника, пошкодження його основи, наявність загальної лінії розлому та відсутність при цьому металевих частин каркасу дають підстави зробити висновок про корисливість мотиву вчинення злочину. Предмети ж, виготовлені з іншого матеріалу (дерево, пластмаси), залишаться на місці наруги поза увагою злочинця.

Сліди-відображення знарядь. На ці сліди

вказує об'ємна форма або лійкоподібне утворення на місці розлому. *Сліди удару та розривування* дають можливість установити механізм нанесення ударів. Наприклад, залежно від кута утворення сліду можна визначити кут і напрямок удару, фізичну силу, послідовність ударів. Також слід зауважити, що деяка інформація про знаряддя може залишитися на предметах у вигляді різних форм нашарувань або уламків часток знаряддя. *Сліди розпилювання* залишаються на місці злочину в тих випадках, коли особа намагалася відокремити від цілого об'єкта певні частини з метою заволодіння або поділити на складові частини для зручності транспортування. Також сліди можуть залишатися у вигляді: 1) трас розпилу в місці від'єднання предмета; 2) часток стружки за місцем розпилу.

Сліди транспортування предметів утворюються як на місці скоєння злочину, так і за його межами. До них можна віднести сліди коліс велосипедів, транспортних засобів, ручних тачок. У багатьох випадках злочинець використовує їх з метою полегшення перевезення важких елементів, труб, хвіртток, швелерів. Треба відзначити, що на самих засобах транспортування при взаємодії їх частин із поверхнею викрадених предметів можуть бути залишені сліди у вигляді подряпин, нашарувань фарби, часток ґрунту. Тому дану інформацію слід використовувати при висуванні версії в ході проведення обшуків у підозрюваних та призначенні експертних досліджень. Сліди у вигляді поглиблених лінійних трас на ґрунті також можуть бути виявлені на місці безпосереднього вчинення наруги над могилою. Їх значна протяжність вказує на особливості транспортування викрадених речей. Місця, де зникають сліди, можуть свідчити про наявність схованки в цьому місці або про

завантаження в транспортний засіб.

Сліди лакофарбової речовини виявляються на поверхні меморіальних плит, обелісків, постаментів тощо. Утворюються в результаті нанесення фарби за допомогою пензля, про що свідчить нерівномірне нашарування фарби у вигляді трас. Цей вид слідів створюється шляхом розпорошування фарби під тиском у вигляді спрею. Сліди фарби, що були виявлені на поверхні пам'ятників, можуть залишатися на тілі або на одязі особи. Тому під час проведення розшуку злочинця по «гарячих слідах», слід шукати не тільки ємність із фарбою, але й нашарування слідів фарби на внутрішніх стінках сумки, кишень одягу, на зовнішньому боці взуття та відкритих ділянках тіла особи.

Сліди розведення вогнищ виникають унаслідок підпалу жалобних вінків, дерев'яних елементів хреста тощо. Поблизу осередку вогнища можуть бути виявлені недопалки цигарок, сірники, запальнички, які містять сліди пальців рук, слини особи тощо.

Сліди – предмети. Це найчастіше знаряддя або засоби злочину. До них належать предмети господарського призначення або зроблені власноруч. За досліджуваними справами до них належали: лом, молот, сокира, пилка тощо. На місці наруги також можуть бути знайдені недопалки від цигарок, на яких можуть залишатися відбитки пальців рук, слини. Наявність пустих пляшок із залишками спиртних напоїв на місці злочину дає можливість виявити сліди рук особи.

Таким чином, сформована криміналістична характеристика наруги над могилою не тільки відображає цілісну картину механізму злочину та надає в достатньому обсязі необхідну слідчому інформацію, але й звертає увагу насамперед на закономірності утворення слідів.

Література

1. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. / А. В. Старушкевич. – К., 1997. – 44 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка]. – 2-е вид., перероб. та доп. – К., 2008. – 1428 с.

Надійшла до редколегії 20.11.2009

Анотації

На основі вивчення слідчо-судової практики запропоновано криміналістичну характеристику злочину, передбаченого ст. 297 КК України «Наруга над могилою».

На основе изучения следственно-судебной практики предложена криминалистическая характеристика преступления, предусмотренная ст. 297 УК Украины «Нарушение над могилой».

Criminalistic characteristic of a crime overseen by article 297 of Criminal Code of Ukraine «Violation of grave» is offered on the base of investigative and judicial practice study.